

magyarországi útja során. A közölt részlet megemlékezik Mohácsról, a csatátér leírását adja.

Edward Browne az első tudós szakember, orvos, aki 1669-ben a Royal Society megbízásából járt Magyarországon. *A Brief Account of some Travels in Hungaria...* c. művének kiadásai Észak-Magyarországról és a magyarországi fürdőkről adtak népszerűvé vált beszámolót.

A kötetben a bányavárosok leírása olvasható. Ezután egy katona, „Travestin” beszámolója Érsekújvár ostromáról 1685-ből, és egy utazó Edward Chishull lelkész, beszámolója követik egymást. Edward Chishull új szemszögből figyeli meg a meglátogatott területeket, elsősorban Erdélyt. Őt az egyházi és kulturális viszonyok érdeklik. Simon Clement 1715-ben járt az országban, a diplomata mint utazó is érdeklődött, elsősorban természeti megfigyeléseit rögzítette Budától Légradig megtett útja során, az itt közölt részletben. Lady Wortley Montague az egyetlen hivatásos író, aki diplomata feleségként járt Magyarországon 1717-ben. Érdekes, színes leveleiben egyaránt érdeklődéssel fordul a táj és lakói felé.

A két utolsó szemelvény két teológus, ill. pap Richard Pococke és Jeremiah Milles közös utazásának tapasztalatait rögzíti. 1737-ben jártak Magyarországon Pococke budai beszámolója megemlékezik Mátyás király könyvtáráról is. Milles szintén a magyar szellemi élet és tudományosság, a történelem és kultúrtörténet iránt mutat érdeklődést. A szemelvényeket igen értékes bevezető sorok kísérik, amelyek tájékoztatnak a szerzőről, a történeti összefüggésekről, a közölt forrás lelőhelyéről, illetve a kiadásairól és annak fogadtatásáról, valamint a korábbi hazai bemutatás körülményeiről és lelőhelyéről.

A kötet szemelvényeit Gömöri György válogatta publikált és kéziratos források alapján. A John Smith részlet kivételével valamennyit saját fordításában közli. A kötet több szerzőjét már korábban ismertették, hazai szakemberek, de Seymour, Melvill, Travestin, Clement és Pococke szövegeinek magyar fordítása egészében, Burbury, Chishull és Milles szemelvények részleteiben kerülnek először a magyar olvasóközönség kezébe. A kötet fő érdeme, hogy az ismert és ismeretlen beszámolókat egybefűzte, kommentárokkal és jegyzetekkel ellátva az áttekinthető lehetőséget adja. Ma, amikor nagy apparátussal, intézményi

vállalkozásként szegődünk az európai hungarika források nyomába – a nyilvántartásokat és kézikönyveket teremtő regisztráció mellett – , egy-egy ilyen kötet a forrásokkal történő személyes találkozás élményét nyújtja.

KOVÁCS ILONA

Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai. IV. Mutatók. Összeállította és szerkesztette H. TAKÁCS Marianna. Budapest, 1994. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 234 p.

Staud Géza forráskiadványának III. kötete 1988-ban jelent meg, s a jezsuita iskoladráma minden kutatója várta, hogy elkészüljön a mutató-kötet. Az indexek elkészítését végül H. Takács Marianna vállalta, aki a korábbi köteteket is szerkesztette. A mutató nagy hiányt pótol, mivel Staud Géza 1300 nyomtatott oldalt meghaladó forráskiadványában következetesen megvalósított, áttekinthető szerkezet ellenére sem egyszerű eligazodni.

Staud Géza a korábbi reprezentatív válogatások után elsőként vállalkozott arra, hogy a rendelkezésre álló forrásokból feltárja a magyarországi jezsuita iskolai színjátszás teljes forrásanyagát. A kötetek már eddig is jelentősen hozzájárultak a jezsuita iskolai színjátszás átfogó művelődéstörténeti képének kialakításához, s elősegítették a rendházakban folyt színjátszó tevékenység, valamint a darabok színház- és irodalomtörténeti vizsgálatát. Staud Géza tisztában volt azzal, hogy a kötetek mutató nélkül hiányosak, de az indexhez készített cédulaanyagát betegsége miatt már nem tudta összeállítani. A mutató jelentősége elsősorban az, hogy segítségével a jezsuita forráskötetek anyaga tematikus szempontok szerint is vizsgálhatóvá vált. Megkezdődhet a jezsuita iskoladrámák renden belüli, a szerzetesrendek közötti és európai kapcsolatrendszerének árnyaltabb megismerése, s megindulhat a drámatémák tér- és időbeli elterjedésének vizsgálata.

A mutató összeállítója a bevezetőben két pontban indokolta a kötet elkészítését: 1. a sorozat teljességének igénye; 2. a sorozat használhatóságának jelentős mértékű kibővítése. A kötet az általános mutatón kívül, mely a darabok címe vagy tárgya szerint betűrendben közli az anyagot, szemelvénymutatót is tartalmaz. Rendszerzi a

színjátszással kapcsolatos egyéb adatokat, közli a jezsuita kollégiumok kötetbeli rendjét, s térképre vetíti a kollégiumokat. Az általános mutató alapvető közlési elve annak érdekében, „hogyan egy... téma előfordulási sűrűségére következtethessünk”, az volt, hogy az összeállító megpróbálta azonosítani „a különböző címeken előforduló előadásokat”, azaz gyűjtőcímet alakított ki. Ezzel párhuzamosan arra törekedett, hogy „egy-egy gyűjtőnév esetében valamennyi speciális, bővített előfordulást mind a gyűjtőnévénél, mind a bővített esetben külön-külön is együttesen is” (6 l.) megadjon. Ugyanezt az elvet alkalmazta a címekben előforduló önálló személynevek mindegyik tagjára is. A kiegészítő mutatók a kötetek további, az iskoladráma-kutatás szempontjából fontos adataira irányítják a figyelmet. A mutatók a darabokra nem kötet- és oldalszámokkal, hanem a jezsuita kollégiummal rendelkező települések nevével és az előadás évével hivatkoznak.

Azt eddig is tudtuk, hogy a magyarországi jezsuita iskoladráma szoros kapcsolatban állt az európai jezsuita színjátszással, a témák elterjedése és az előadások dinamikája azonban nagyrészt ismeretlen volt. Az egyik legkedveltebb 17–18. századi iskoladráma-téma Közép-Európában a bibliai József-történet. A mutató szerint Magyarországon 1601–1771 között összesen 80 József-dramát adtak elő. Ez az adatsor, ha időbeli bontásban párhuzamba állítjuk a német nyelvterület jezsuita József-dramáival (vö. J.-M. Valentin repertórium), jelzi hogy a jezsuita József-előadások háttérben a két területen hasonló rendi törekvések és elvárások húzódhattak meg. Figyelmet érdemel továbbá, hogy a József-dramák között a magyarországi anyagban első helyen több mint 15 előadással a Josephus venditus téma szerepel. A példával a mutatónak arra a sajátosságára szerettük volna ráirányítani a figyelmet, amely témátörténeti tanulmányok egész sorozatának megírását teszi lehetővé (pl. a rendi szentekről szóló drámák, a világi és a magyar történelmi témák előfordulása).

A mutatórendszer a magyarországi iskoladrámakutatásban éppen csak elkezdett témakutatáshoz elsősorban akkor adna pontos eligazítást, ha az alapjául szolgáló kötetek erre megfelelő lehetőséget biztosítanának. A mutatók elkészítésének legnagyobb nehézségét – mint erre az összeállító is utal – nem az jelentette, hogy a kötetekben sajtóhibák, téves olvasatok, bizonytalan adatok

stb. is vannak, s az sem, hogy „a különböző kollégiumok egymást követő historiográfusai nem egységes szempontok szerint tudósítottak a színjátékokról” (9. l.). Az alapvető nehézséget az okozza, hogy a három kötet nem egynemű anyagot tartalmaz. A közölt források – akár a jezsuita renden belül, akár azon kívül keletkeztek – különféle célra, eltérő előírások és megfontolások szerint készültek. A jezsuita források közül például a diáriumok napi feljegyzései éppen csak utalnak a színi előadásokra, címüket és egyéb adataikat nem közlik rendszeresen. Az annuae-k viszont, mivel a jezsuita kollégiumok egész évi munkáját kellett a kollégium falain kívül bemutatniuk, törekedtek az iskolai élet keretében a dráma-előadások rövidebb-hosszabb megemlézésére. A renden kívül keletkezett források, mint például Esterházy Pál retrospektív naplója esetében a forráskritikai megfontolások ugyancsak eltérőek. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy Staud Géza is másként nyúlt forrásaihoz az első és a további kötetek elkészítésekor. Míg az első kötet összeállításánál ragaszkodott adatai szövegkörnyezetének közléséhez, később lemondott erről. Ezek és az ehhez hasonló filológiai problémák is okozzák, hogy bár a mutatók közlési elvei jók, ezeket az elveket az összeállító mégsem tudta következetesen megvalósítani.

A különféle anomáliákat a továbbiakban néhány példán szemléltetem. A tüzes kemencébe vetett három bibliai ifjúról (Sidrach, Misach, Abdenago) a három kötet adatai szerint összesen két iskoladrámát mutattak be. A *Deus Eucharisticus* Staud által kiemelt cím, a *Deus Eucharisticus in ara ignoto Deo ... olim per Sidrach, Misach et Abdenago*... a nyomtatott program címe (Kolozsvár 1700. Staud I. 246.), a *Sydrach, Misach et Abdenago* a Staud által a *Litterae Annuae* alapján megadott cím (Varasd 1701, Staud III. 282.). A mutatókötetben a közölt elvek szerint mindkét előadás minden lényeges adatának szerepelnie kellene, a névalakoknak is, s lehetőleg egy helyen. Ehelyett a következő adatsorokat találjuk: 13. l.: „Abdenago [helyesen: Abednago] (Sydrach, Misach et Abdenago) Varasdinum 1701” – itt a kolozsvári adat hiányzik. 72. l.: „Deus Eucharisticus [in ara ignoto Deo] Claudiopolis 1700 (pr. ed.)” – itt a cím további adatai hiányoznak. 147. l.: „Misach (Sydrach, Misach et Abdenago [Abednago]) Claudiopolis 1700 (pr. ed.) Varasdi-

num 1701". 191. 1.: „Sydrach, Misach et Abdenago [Abednego] Varasdinum 1701" — itt a kolozsvári adat hiányzik.

Egy másik példa is arra figyelmeztet, hogy csak a mutatóra támaszkodva nem kapunk megbízható tájékoztatást. A forrásjegyzékben összesen öt Judit-dráma szerepel: I. 100: Tyrnaviae 1648 („Beatae Matris in Juditha Bethuliana triumphus"); II. 15: Jaurinum 1678 („Heroína Juditha Holofernis domitrix"); II. 70: Cassovia 1749 („Bethuliae vindex Judith"); II. 295: Trenchinium 1747 („Liberata Bethulia"); III. 82: Buda 1749 („Bethulia liberata"). A mutató 47. oldalán azonban a Bethulia címszó alatt csak három („Bethulia liberata / Trenchinium 1747 / Buda 1749" és „Bethuliae vindex Judith / Cassovia 1749"), a 126. oldalon a Judith címszónál pedig szintén három, részben eltérő („Judith Bethuliana / Tyrnavia 1648 / Cassovia 1749" és „Juditha heroina Holofernis domitrix / Jaurinum 1678") adatot találunk. A Judit-drámák tehát nem találkoznak össze egy címszó alatt, s a legkorábbi nagyszombati előadás Staud Géza által az eredeti források alapján megadott címe teljes egészében elsikkad.

A mutatóban egy-egy címszó alatt az anyag rendezetlennek tűnik, mivel az előadások a kollégiumok kötetbeli rendjében következnek. A gyors áttekinthetőség érdekében egy címszó alatt időrendbe kellett volna szedni az előadásokat. Nehezíti a használatot az is, hogy a drámaszerzők, -fordítók nevei és a címek nem találkoznak össze a mutatóban, s együtt csak az eredeti forrásközlésekben találhatók meg.

A kiegészítő mutatók használatánál nem feltehetőleg meg arról, hogy ezek elkészítésére a kötetek nem egyforma lehetőséget biztosítottak. Az első kötetben a közölt adatsorok az előadások körülményein túl lehetőség szerint bemutatták a színjátszás helyi kereteit is. A második és a harmadik kötetben ezek az adatok megrikulnak. Nehezíti a mutató használatát az is, hogy a kötetek sajtóhibáit az összeállító nem javította, s ezek újabbakkal tetéződtek. Így például a hibátlan Dietenshamer szerzői névalak (I. 100) Dietenschamer-ré (212. l.), a kéziratos forrásból közölt „familia Klobusizkiana" (I. 463) Klobusinszky családdá (216. l.), a szintén korabeli forrásból származó „Georgius Adrassy de . . . Krasznahorka" (I. 372) Andrassy György báróvá (211. l.) torzult.

Mindez arra figyelmeztet, hogy a forrásjegyzék három kötetét az elkészült mutató mellett már az első tájékozódáshoz is sokszor kézbe kell venni, s ha a kutató viszonylag hibátlan és teljes körű adatokkal akar dolgozni, érdemes az eredeti forrásokhoz fordulni. A mutatókötet mindössze 200 példányban készült, míg a sorozat korábbi kötetei egyenként 800 példányban láttak napvilágot. Érdemes lenne a most megjelent mutatókat végigjavítani és az előző kötetek példányszámának megfelelő példányszámban ismét megjelentetni.

KNAPP ÉVA

Balassi bibliográfia. Összeállította STOLL Béla. Bp. 1994. Balassi Kiadó 98 p.

A magyar líra első rangos — és mindmáig a legnagyobbak közé számító — személyiségének, Balassi Bálintnak a halála 400 éves évfordulója alkalmából megjelent kiadványok között is marandó mű a költő személyi bibliográfiája. Noha irodalomtörténetírásunk bibliográfiai ellátottsága — *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* c. sorozat kötetei nagy részének megjelenése után — már kedvezőbb mint néhány évtizeddel korábban volt, mégsem lehet eléggé értékelni a kutatás szempontjából, hogy ezen összegező jellegű bibliográfiai kézikönyvek mellett — legalábbis legnagyobbjainkról — személyi bibliográfiák is készülnek. Ha nem is a legfontosabb szempont, de talán mégis a kvantitatív jellegű összehasonlítással lehet leginkább érzékeltetni azt a különbséget, ami az említett sorozat első kötetében található Balassi-fejezet és a most megjelent összeállítás között szükségszerűen megvan. A most megjelent személyi bibliográfia ugyanis a maga csaknem ezer tételével kb. háromszor annyi bibliográfiai adatot tartalmaz, mint az említett kézikönyv Balassi-fejezete. Ez természetesen jórészt a műfaji különbségek következménye, márcsak azért is, hiszen mindkét összeállítás jórészt ugyanazon személy munkája.

Stoll Béla ezen összeállítása további jelentős segítséget nyújt a — szerencsére — nem lankadó Balassi-kutatás számára. A személyi bibliográfia — a kézikönyvtől eltérően — tartalmazza a kéziratos és a nyomtatott szövegforrásokat is. A tájékozódást szolgálja, hogy a kéziratos, illetve az egykorú nyomtatványok leírását majd azok